

tabte ved Udviklingen. I Thorkild Gravlund har den slagne Højrebonde fundet sin Digter. Kunde det for en Forsker, der endelig vil blive ved Bønderne, ikke være en Opgave at skildre Forholdet mellem Bondehøjre og Bondevenstre?

Hr. Engelstoft betoner rigtigt, at den politiske Lokalhistorie især maa bygge paa Aviser. Forskeren faar her at gøre med et højst interessant Kildemateriale. Gamle Aargange af en dansk Provinsavis er noget af det mest morsomme, der findes. Medens Bladene vendes, opvokser for Blikket en hel Egn med sine særlige Forhold, en nærliggende og dog fra vor egen forskellig Tid med sit særlige Præg. Det er, som om man ser Historien blive til fra Dag til Dag, afspejlende sig i alle de Artikler, Notitser og Avertissementer, som Øjet ikke undgaar at falde paa. Intet andet Kildemateriale kan vist give en lignende Følelse.

(Jeg bemærker udtrykkelig, at denne Omtale af politiske Skrifter ikke gør Fordring paa at være udtømmende. Det fortjener Opmærksomhed, at noget af den mest interessante Lokalpolitik kan gemme sig i det kommunale Liv. N. Olesen-Husted har nylig i »Skive Folkeblad« skrevet en Række Artikler om Sallingboernes Sognestyre i de nærmeste Aar efter Landkommunalordningen af 1841).

SØNDERJYLLANDS RUNEMINDESMÆRKER.

Af Dr. phil. MARIUS KRISTENSEN

(Foredrag ved Dansk Historisk Fællesforenings Repræsentantmøde i Haderslev.)

I.

Tiden tillader ikke her en Gennemgang af alle Sønderjyllands Runemindesmærker, og en saadan vilde ogsaa blive alt for trættende. Det bliver kun nogle Bemærkninger om nogle af dem.

Man kunde godt behandle Runemindesmærkerne i Sønderjylland som en *Tragedie*. Deres Historie — bl. a. det, at saa at sige ingen af dem nu findes indenfor det genvundne Landomraade — har tragiske Træk nok. Men man kan ogsaa uddrage en Række

spændende *Noveller*, og den Fremgangsmaade vil jeg i Dag foretrække.

Allerførst vil jeg dog gøre opmærksom paa en Ejendommelighed, som blev mig klar, mens jeg forberedte mig til at tale her i Dag: Runemindesmærkerne er i høj Grad knyttede til *Færdselsvejene* i den ældre Tid, dels til Landevejene, dels til Vigene ind fra Havet, i den nyere Tid ogsaa til *Kirkerne*, d. v. s. til Steder, hvor mange Folk færdedes og kunde faa dem at se. Det er naturligt, at dette gælder Mindstenene, som det allerede nævnes i det gamle Eddavers:

Heller en Søn,
 selv om han sent
 fødes efter Faderens Død:
ved Vejen staar
 Sten ej, om ikke
 Frænde har sat den for Frænde.

Men det gælder ogsaa andre Runeminder, som har hørt til Helligdomme ved den alfare Vej, eller om Ting, som er gaaet tabt paa Vejen. Saaledes mærker Skodborgbrakteaten den gamle Overgang over Kongeaaen, saaledes stod Hovslundstenen, omtrent hvor den gamle Kongevej fra Viborg til Slesvig mødes med den nyere Oksevej over Haderslev; saaledes findes Guldhornene ved den gamle Ribe-Tønder Landevej. Og især myldrer Runeminderne, hvor den store Vej gaar ud til den gamle Hovedhavn ved Hedeby.

Det første Minde, vi vil dvæle ved, er da det ældgamle Guldhorn. Der er næsten ingen Roman, der kan være mere spændende end den om Fundet af Guldhornene. De er fundne paa eller lige ved den gamle Landevej mellem Ribe og Tønder, som endnu langt op mod vor Tid gik over Lindskov Mølle; hvor de blev fundne, havde Møgeltønder Birks Rettersted været. Det var jo ogsaa saadan, at man lagde Retterstederne nær ved Vejene, for at de ophængte Tyve og Ulve kunde skræmme mange fra at begaa de onde Gerninger. Men længe før Retterstedet blev lagt her, laa der sikkert et helligt Sted ved den gamle Vej. Nu var ogsaa Retterstedet forsvundet, men de Huse, der var blevet bygget, havde efter det faaet det utiltalende Navn *Galgehusene*, som i sin søn-

derjydske Udtaleform *Gallehus* er blevet berømt ved Guldhornene.

Det var Lørdag den 20. Juli 1639, at Pigen Kirstine Svendsdatter fra Østerby kom gaaende hen ad den gamle Vej, hun skulde vel i et Forretningsærinde til Tønder. Man har sagt, at hun vilde i Kirke, men det kan jo ikke passe, dels fordi hendes Sognekirke var Daler, og hun kunde da ikke gaa i Kirke i et fremmed Rige. Daler hørte jo til Kongeriget, og Tønder til Hertugdømmet, endda til den gottorpske Del. Desuden gaar man ikke i Kirke om Lørdagen, og hun kunde heller ikke forstaa noget af den tyske Gudstjeneste i Tønder. Men det fremgaar forøvrigt ogsaa af det følgende, at hendes Ærinde var verdsligt. Hun kom, lige hvor Vejen nordligst i Gallehus By deler sig, til at støde Taaen mod noget, der stak op — hun troede, det var en Trærød, og slog blot til det med en Pind. Saa 8-de Dagen derefter gik hun igen den samme Vej sammen med to andre unge Piger og stødte igen Taaen mod det, der stak op. De to andre drejede om ad den vestre Vej og gik videre, men hun standsede og gravede med sine Fingre Genstanden op. De andre raabte, at hun skulde lade det ligge, men hun tog det op og lagde det i sin Bylt, skønt hun derved fik dobbelt saa meget at bære paa. Det maa, fyldt med Jord, som det var, have vejjet henved en 8 Pund, saa hendes Bylt har vel bestaaet af Smør og Æg eller lignende, som hun vilde til Marked med. I det første Vandløb, hun kom til, skyllede hun det værste Snavs af og saa bar hun det til Staden og hjem igen uden at sige det til nogen. Men da hun kom hjem gjorde hun det ordentlig rent og tog det saa med paa sin næste Tur til Staden, og der fik hun en Kone til at gaa hen til en Guldsmed med lidt af det (vel en af de løse Ringe), da hun var bange for, at Guldsmeden vilde prøve paa at narre hende, hvis hun kom selv. Saadan fik hun at vide, at det var Guld, og hun meldte nu Fundet til Lensmanden i Tønder. Da baade hun og Findestedet hørte til det kongerigske Enklave, henviste han hende som korrekt Embedsmand til Lensmanden over Møgeltønder og Riberhus Len, Hr. Gregers Krabbe, og endelig kom det ad den regelmæssige Vej til Kong Kristian IV, som dengang opholdt sig i Glyckstadt. Han lod Pigen kalde til sig og lod nedskrive en omhyggelig Beretning om Fundet, og gav

hende ogsaa en anselig Belønning. Hornet selv gav han sin Søn, den udvalgte Prins Kristian, som lod sætte en Prop i den spidse Ende og brugte det som Drikkehorn. Senere kom det til det kongelige Kunstkammer.

Men skønt der blev gravet paa Findestedet, fandt man dengang intet mere. Det var først Aftenen før Skærtorsdag (21. April) 1734, at Husmanden Erik Lassen i Gallehus var ude at grave Ler og derved fandt det andet, ufuldstændige, men en Del større Guldhorn, som han naturligvis afleverede til Grev Schack, der jo som Lensherre havde Ret til Danefæ. Denne fandt dog, at saa kostbar en Genstand burde findes i Kongens Samling, ligesom at det burde være sammen med det tidligere fundne. Han gav det derfor til Kong Kristian VI, og nu kom ogsaa det paa Kunstkammeret.

Her blev de jo begge stjaalne af Guldsmed Heidenreich Natten mellem 4. og 5. Maj 1802 og smeltet om til østindiske Guldmonter.

Men deres Virkning ophørte ikke dermed. Samme Sommer skrev Øhlenschläger sit berømte Digt »Guldhornene«, og i 1866 blev den Indskrift tolket, der stod om Mundingen af det sidst fundne Guldhorn, den første Runeindskrift med ældste Runer, som med Sikkerhed blev læst og tydet af den norske Sprogmand Sophus Bugge. Indskriften lyder jo: *Ek Hlewagastir Holtingar horna tawido*, og det første Ord er *ek*, »jeg«, det personlige Stedord: det andet, *Hlewagastir*, svarer i Betydning og delvis i Lyd til det græske *Kleoxenos* (første Led *Hlewa* — findes igen i Navne som *Leopold*, men ikke i senere nordiske Navne; andet Led genfindes i en omtr. samtidig Indskrift i Navnet *Saligastir*, hvis Forled forøvrigt ogsaa kendes i græske Navne som *Halimedes*). *Holtingar* er snarest et Slægtsnavn. De to sidste Ord betyder: *forfærdigede* (el. udsmykkede) *Hornet*, de har endnu den lange Form med bevarede Endelseselvlyd, som faldt bort før Aar 700.

II.

Det andet Mindesmærke, vi skal dvæle lidt ved, er det, som hører hjemme nærmest ved det Sted, vi staar paa; det er Runestenen ved Hovslund. Den er det første sønderjydske Runemindesmærke, som omtales, idet den allerede 1592 blev aftegnet af

Lindeberg til et Værk, som Heinrich Rantzau vilde udgive. Det stod allerede dengang ved den ældgamle Kongevej lidt sønden for Immervad Kro, og det blev gentagne Gange aftegnet i den følgende Tid. Indskriften var meget tydelig, og mange færdedes jo der forbi. 1852 rejste en Toldembedsmand der forbi fra Kolding til Flensborg sammen med sin 13-aarige Søn. Medens de bedede i Kroen, gik Drengen ud til Runestenen, som han tegnede af, og han og Faderen søgte senere i Flensborg forgæves at tyde de sære Tegn. Den Dreng, som her for første Gang prøvede at læse Runer, blev senere Danmarks berømteste Runegransker, Ludvig F. A. Wimmer.

To Aar senere lod Ejerinden, Cathrine Paulsen i Hovslund, Enke efter Mathias Paulsen, Stenen tage ud af Stendiget, fordi hun var bange for, at den skulde lide Overlast, og lod den rejse paa en lille Plæne ved Vejen, omgivet af en Stenkreds, og for at sikre den for bestandig, gjorde hun den til »Hans Majestæt Kongens Ejendom« (30. Nov. 1854).

Men i 1864, under Vaabenstilstanden, da Prins Friedrich Carl havde Kvarter her paa Egnen, lod denne Stenen tage bort, for at have et Minde om Felttoget, og opstille i Parken ved sit Slot »Dreilinden« ved Wannsee, og der staar den endnu — om den nogensinde kommer tilbage til sin gamle Plads, er ikke godt at vide. Det kunde dog tænkes, at Tyskerne ikke i Længden vil finde det tiltalende at have dette Minde om en preussisk Officers ulovlige Omgang med Statens Ejendele staaende saa nær ved Berlin.

Indskriften er gaadefuld nok, trods dens Tydelighed. Der staar kun det ene Navn *Hairulfr*, og at det er Mandsnavnet *Herjolv* kan der ikke være Tvivl om. Men allerede Navnets Form er mærkelig. Man vilde langt snarere have ventet *Hariulfr*, og det kan jo være, at Formen skyldes en Skrivefejl. Ialfald kan man næppe i det 10. Aarh., hvortil Wimmer henfører Stenen, have tabt j-Lyden efter r. Endnu mere gaadefuldt er det dog, at Stenen kun har dette ene Navn, slet intet mere. Er det en Mindesten eller er det en Grænsesten paa den gamle Landevej? Maaske kunde den Sten, der nu staar ved Starup Kirke, og som ligeledes kun synes at have haft et eller et Par runeskrevene Ord langs den ene Side, have hjulpet os til at forstaa den. Men denne Sten er

desværre saa slidt, at det maaske aldrig lykkes at tyde den. De to Sten minder ialfald ikke saa lidt om hinanden, baade i Størrelse og Udseende, men det er vanskeligt at sige noget bestemt endnu.

III.

Nede ved Slien, den store Udførsels- og Indførselsport, samler Runeminderne sig i Klynge. Nord for Slien, i Torsbjerg Mose i det sydlige Angel, fandt man omkring 1860 en Mængde Oldsager fra omtrent samme Tid som Guldhornene. Paa nogle af disse, især paa en Dupsko til en Sværdskede, var der Runer, men endnu kan man ikke sige, at disse Indskrifter med fuldstændig Sikkerhed er tydede.

Det er ved Sydsiden af Slien, det meste samler sig. I Aaret 1796 fandt Landmanden Jürgen Meggers fra Vedelspang ved nogle Kæmpehøje (»Krossberg«) paa sin Mark en vældig Runesten, næsten 3 Meter høj og 1 Meter bred, men temmelig tynd, med en lang Indskrift paa begge de brede Flader. Hvad der stod paa den, kunde man dog dengang ikke tyde, dels fordi nogle af Runerne var særlig udviklede, dels ogsaa fordi der var i alt Fald et enkelt ukendt Ord. Aaret efter fandt den samme Mand nede ved Vadet mellem Selk Nor og Haddeby Nor en anden vældig Runesten, halvtredje Meter lang, rundagtig af Form, som af Frosten eller ved et Fald var sprængt i to Stykker. Dens Indskrift var endnu vanskeligere at tyde end den førstes, ja den var overhovedet ikke til at tyde, kan man godt sige. Disse to Runestene blev snart efter flyttede til Slotsparken ved Louisenlund, hvor de var, indtil de 1902 blev ført til Museet i Kiel.

De blev straks undersøgte af to Oldtidsvenner i Slesvig, Mekanikeren J. C. Jürgensen og Konrektor J. M. Schultz (f. i Skodborg), som aftegnede dem omhyggeligt og indsendte Beretning om Fundet til Videnskabernes Selskab i København. Svaret derfra lød ikke opmuntrende: Det var et Par ganske ligegyldige Stene, rejste af en ukendt over en anden ukendt Person. De to Venner lod sig dog ikke afskrække, men udgav 1799 i Frederiksstad en »Beschreibung und Erläuterung zweyer in der Nähe von Schleswig aufgefundenen Runensteine. Eine Versuch, als Beitrag zur

Vaterländischen Alterthumskunde, von zweyen Freunden«, med tre Tavler med Indskrifterne.

I dette Skrift udtaler de, at selv om de nyfundne Runestene ingen anden Betydning har, er de dog mærkelige som et Vidnesbyrd om vort gamle danske Sprog i disse Egne; men saa tilføjer de nogle mærkelige Ord om, at ingen jo kan vide, om ikke senere Fund kan give Oplysninger, som gør, at ogsaa deres Indhold kan faa historisk Værdi.

De blev sandere Spaamænd, end de kunde ane. I 1857 skulde Stenhugger Petersen fra Slesvig kløve en Sten, som laa paa F. Tams'es Mark i Bustrup. Da han vendte den, fandt han Runer paa den, og han fik den reddet. Regenburg lod den opstille nedenfor den Kmpehøj (»Tvøberg«), hvor den var fundet, og 1893 blev den flyttet op og rejst paa Toppen af Højen, hvor den endnu staar. Denne forholdsvis lille Runesten — næppe to Meter høj i det hele — gav Løsningen paa det, man ikke allerede da havde tydet paa den først fundne. Paa den stod: *Sven Konge satte denne Sten efter Skarde sin »himthika«, som havde været paa Vesterfærd, men nu døde ved Hedeby.* Det mærkelige Ord, som ogsaa stod paa den store Sten fra Krossberg, fandt man snart maatte være en anden Betegnelse for *Hirdmand*, og man blev ogsaa snart enig om, at det maatte være *Sven Tveskæg*, som var den Konge, der havde rejst Stenen. Og nu blev Betydningen af den første klar, nemlig: *Tholf rejste denne Sten, Svends Hirdmand, efter Erik sin Fælle, som døde, da man belejrede Hedeby. Men han var Styremand, en saare brav Kriger.* Den ny Sten viste, at *Svend* paa den gamle maatte være den samme Kong *Svend Tveskæg*, og den gamle oplyste til Gengæld, at de to Hirdmænd var døde under en Belejring af Hedeby; tilsammen gav de sikker Efterretning om denne Belejring, som vore historiske Kildeskrifter kun havde bevaret dunkle Minder om.

Der er forøvrigt en tredje Runesten, der minder om den samme Belejring. Den blev funden i Kristian IV.s Tid i Aarhus Frue Kirke og blev 1652 forlangt indsendt til København sammen med Vejlbjby-Runestenen, men de kom aldrig længere end til Aarhus Havn, hvor de i nyere Tid er fundne igen (denne i 1866).

En Mand har rejst den efter *sin Fælle Ammunde, som døde ved Hedeby*.

Endnu mærkeligere er dog det næste Fund. Det var den foran nævnte Stenhugger Petersens Søn, som i 1887 var i Færd med at rydde nogle gamle Kampestensmure paa Gottorp for at skaffe Plads til en nye Kasernebygning. Han fandt da en lille køn Runesten, kun omtr. 1 Meter høj, som han fremdrog, og som kom til Museet i Kiel.

Jeg mindes fra min første Studentertid, at Wimmer omtalte dette Fund i sine Forelæsninger som noget meget betydningsfuldt, og det viste sig snart, at denne gav Forklaringen paa Runestenen fra 1797 og gjorde denne til et af vore allermærkeligste historiske Mindesmærker. Det var igen det lille Ord »Konge« paa den nyfundne Sten, der blev det afgørende. Ved Prof. Hans Ollriks Doktorsdisputats fremdrog Wimmer atter disse Indskrifter og paapegede, at vel havde Edv. Jessen haft Uret i at nægte, at Kong Gnupa nogensinde kunde have levet, for nu var den gamle Konge paa en Maade staaet op af Graven og havde selv vidnet; men samtidig havde disse Stene vist, at i Virkeligheden havde Jessen dog haft Ret i sin Paastand om, at Gorm ikke havde samlet det danske Rige, for denne Gnupa havde ikke været en dansk Fylkeskonge, men Fører for en lille svensk Krigerskare, der for en Tid havde sat sig fast i Hedeby.

Paa den nyfundne Sten stod (med Udeladelse af en lidt usikker Enkelthed): *Æsfrid gjorde dette Mindesmærke, Odinkars Datter, efter Sigtryg Konge, sin og Gnupas Søn*. Og paa den store stod omtrent de samme Ord, dog ikke Ordet *Konge*, og heller ikke *Odinkars Datter*, og det mærkelig var, at den store Sten ikke var dansk, men svensk! Atter maatte de historiske Kilder granskes, og de og Runestenene tilsammen gav Forklaringen.

Endnu kan nævnes den svenske Runesten, med Minder om Kampe i England, som 1897 blev fundet i Slesvig Domkirke, hvor den endnu staar, og den gamle Runeindskrift paa Kapitelhusets Dør, som forsvandt omkring 1848. Ogsaa andre Vidnesbyrd, som Tømmermandens Runemærker i Hyrup Kirke, har vi om Runernes Brug her i Sønderjylland langt op i Middelalderen. Ja her kan vi jo ogsaa nævne Ketil Urnes Gravsten fra Bjolderup Kirke,

som i Runer nævner den Adelsslægt, hvis sidste Mand, kgl. Fuldmægtig Axel Urne, døde 21. Januar 1903 — det ældste danske Adelsnavn, vi kender.

Der har knyttet sig mange Gaader til de sønderjydske Rune-mindesmærker, og tit har man maattet vente længe paa Løsningen. Der laa næsten hundrede Aar mellem Fundet af det første og det andet Guldhorn, der laa 90 Aar mellem Fundet af de to Gnupa-Stene. Der kan endnu komme Fund, der kan give en sikker Tydning f. Eks. af Skodborg-Brakteaten eller Hovslund-Stenen. Sønderjyllands Jord har givet værdifulde Bidrag til Oplysning om vort gamle Sprog og vor gamle Skrift, og den kan maaske give mange endnu — Fortiden lover her godt for Fremtiden.

Og Runestenene og de andre Runefund har gjort deres til, at ogsaa her de enkelte Pletter har faaet deres egen Stemme og kan tale til os om vore Forfædre. Det er vort Haab, at Fremtiden i endnu rigere Maal skal fortsætte, hvad der er begyndt; saa de, der bor paa den gamle Grund, rigtig tydeligt kan høre, hvad Fortiden har at fortælle dem.

DHF.s 8. AARSMØDE I KØBENHAVN

DEN 9. DECEMBER 1921.

Fredag d. 9. Decbr. 1921 afholdt D. H. F. sit 9. Aarsmøde i Rigsarkivets Foredragssal i København.

Mødet begyndte Kl. 6 Em. Tilstede var for Rigsarkivet Arkivar *Holger Hansen* (nu Landsarkivar og D. H. F.s Kasserer), for Folkemuseet Frk. *Mygdal*, *P. Holm* (Den gamle Borgmestergaard, Aarhus), Arkitekt *Paludan* (Aalborg Museum), Pastor *Alex. Rasmussen* (Aalborg), Byretsfuldmægtig *C. Petresch-Christensen* (Hjørring), Akademifulmægtig *F. L. la Cour* (Sorø), Amtsforvalter *A. Holck* (Laaland-Falster), Dr. *Marius Kristensen* (Ribe), *Friis* og Redaktør *P. Eliassen* (Kolding), General *Tuxen* (Generalstaben), Premierløjtnant *Smith* (Københavns Amt), Bibliotekar *Haugsted* (Aarhus), Lærer *Alb. Thomsen* (Holbæk), Arkitekt *Tidemand-Dal* (Præstø), Proprietær *Hjorth* og Sekretær *Andreasen* (Odense), Professor *Fabricius*, Pastor *Severinsen*, Arkivar